

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

ESKİŞEHİR KÜLLÜOBA'DA BULUNAN AYAK BİÇİMLİ BİR AMULET DAMGA

A Foot-Shaped Amulet Stamp Found in Küllüoba (Eskişehir)

Murat TÜRKTEKİ¹

¹Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bilecik, murat.turkteki@bilecik.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5584-3572

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

21.03.2023

Kabul/Accepted:

05.05.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1268750

Anahtar Kelimeler

Damga, İlk Tunç Çağı,
Mezarlık, Amulet,
Küllüoba.

Keywords

Stamp, Early Bronze Age,
Cemetery, Amulet,
Küllüoba.

ÖZ

Eskişehir/Küllüoba'da İlk Tunç Çağı I Dönemi'ne tarihlenen mezarlık alanında bir pithos mezar içerisinde bulunmuş olan taştan yapılmış ayak biçimli bir amulet damga, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Damga yüzeyi üzerinde diken yapraklı bir bitki motifi bulunan bu amulet, yerleşmede idari ve bürokratik yapılanma ile ilgili herhangi bir verinin olmadığı, dolayısıyla kontrol ve denetim mekanizmasının henüz oluşmadığı İlk Tunç Çağı'nın başına tarihlenmektedir. Söz konusu amulet, Anadolu'da bulunan bu tip amuletler içerisinde şimdilik bilinen en erken örnek olması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada amulet; formu, bezemesi, konteksti ve işlevi açısından ele alınmış olup hem görece kronolojiye göre hem de mutlak tarihlendirme yöntemlerinin sonuçlarına göre tarihlendirilmiştir. Bununla birlikte Anadolu'daki benzer örneklerle karşılaştırılarak da konumlandırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Levant, Mezopotamya, Anadolu, Ege Dünyası ve Mısır'da farklı zaman dilimlerine ait örnekler üzerinden kronoloji ve bölgelerarası iletişim ağları açısından da ele alınarak damga, mühür ve amulet olmak üzere farklı işlevlerle kullanılan bu nesnelerin kullanım amaçları, motifler ve birbirleri ile olan bağlantıları da değerlendirilmiştir. İmdiilik Anadolu'da bilinen en erken örneği oluşturan Küllüoba örneği Orta ve Batı Anadolu'nun özellikle Levant ve Kuzey Suriye bağlamında güney bölgeler ile ilişkileri bakımından önemli bir veri oluşturmaktadır.

ABSTRACT

The subject of this study is a foot-shaped amulet stamp made of stone found in a pithos tomb in the cemetery area dated to the Early Bronze Age I Period in Eskişehir/Küllüoba. This amulet, which has a thorn-leaved plant motif on the stamp surface, is dated to the beginning of the Early Bronze Age. There is no data on the administrative and bureaucratic system in the settlement, so the control and control mechanism has not yet been formed. Aforementioned amulet stamp is important in terms of being the earliest known example of this type in Anatolia. In this study, the amulet has been discussed in terms of its form, decoration, context and function and has been dated both according to relative chronology and according to the results of absolute dating methods. In addition, it has been tried to be positioned by comparing it with similar examples in Anatolia. The intended use, motifs and interconnections of these objects, which are used with different functions such as stamps, seals and amulets, are also evaluated by considering the examples from different time periods in the Levant, Mesopotamia, Anatolia, Aegean World and Egypt in terms of chronology and interregional communication networks. The example of Küllüoba, which is the earliest known example in Anatolia so far, constitutes important data in terms of the relations of central and western Anatolia with the southern regions, especially in the context of the Levant and Northern Syria.

Atıf/Citation: Türkteki, M. (2023). Eskişehir Küllüoba'da Bulunan Ayak Biçimli Bir Amulet Damga. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 2, 523-533.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat TÜRKTEKİ, murat.turkteki@bilecik.edu.tr

1. Giriş

Mühür; taş, pişmiş toprak, kemik, metal, cam veya ahşaptan yapılan, üzerinde baskı yüzeyi bulunan nesnelere şeklinde tanımlanmaktadır(Collon, 1990). Mühürler, genellikle saklanmak istenen ürüne dışarıdan bir müdahale olup olmadığının kontrolünü sağlayabilmek ve ürünün sahibi olan kişi ya da grupların mülkiyet göstergesi olarak değerlendirilir. Bu bağlamda idari veya bürokratik, koruma veya kontrol anlamı bulunmayan örnekler, bu çalışmada damga kelimesi ile ifade edilmiştir.

Güneybatı Asya'da kontrol mekanizmalarının oluşması ile ilişkili görülen mühürler ve bu anlamdaki ilk mühür baskıları, esas olarak Kuzey Mezopotamya'da geniş bir kültürel yayılım gösteren Halaf Kültürü'ne aittir. Halaf Dönemi'nin (Geç Neolitik Çağ) başına, yani kabaca MÖ 6300'lere tarihlenen ve en erken örnekler olan mühürler, Kuzey Suriye'de Sabi Abyad yerleşmesinde saptanmıştır(Duistermaat, 1996). Bu yerleşimde yangın geçirmiş bir depo binası içerisinde kapıya yapılmış mühür değil de daha çok içerisindeki sepetler ve çanak çömlekler üzerine yapılan mühür baskıları bulunmuştur (Duistermaat, 1996; Akkermans ve Duistermaat, 1996). Bununla birlikte MÖ 7. binyılda Güneybatı Asya'da damgaların vücut süsleme amacıyla her iki cinsiyette de çeşitli yaş grupları için kullanıldığı bilinmektedir (Tsuneki ve Hydar, 2011). Anadolu'da aynı dönemde yani Neolitik Dönem'de, özellikle Çatalhöyük örnekleri (Türkcan, 2006) ile birlikte başlayan damga kullanımı ise çağlar boyunca değişen form ve kullanım amaçları ile devam etmiştir. Bunların kullanımının bir kontrol mekanizması ile ilişkili olmaktan çok amulet, tekstil baskısı ve yazı öncesi semboller içeren nesnelere gibi farklı kullanımının olabileceği de çeşitli araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir (Atakuman, 2015; Çilingiroglu, 2009; Türkcan, 2006; Umurtak, 2009). Damga kullanımı, İlk Tunç Çağı'nda da devam eder. Bugüne kadar pek çok damga örneği saptanmıştır. Ancak bunların baskıları sınırlı sayıda (Massa ve Tuna, 2019). Gerçek anlamda yukarıda bahsedildiği şekilde mühür şeklinde kullanılan damgalarda en yaygın olarak haç, çarpı ve iç içe açılı motifleri görülür (Dede, 2014). Kafes, baklava dilimi ve spiral motifleri ise karşımıza çıkan diğer motiflerdir. Bu bağlamda araştırmacılar arasında işlevleri hakkında farklı bir öneri de mühür örneklerindeki motifler ile mühür baskılarındaki motiflerin eşleşmemesi üzerine ortaya atılmıştır. Buna dayanarak bazı bilim insanları mühür olarak değerlendirilen nesnelere büyük bir kısmının özellikle karmaşık motifler içeren örneklerin aslında dekoratif amaçlı olarak kullanılmış olabileceğini ileri sürer (Massa ve Tuna, 2019; Rahmstorf, 2016). Ancak özellikle Kültepe'de ele geçen mühür ve mühür baskıları, karmaşık motifler içeren örneklerin de, kil baskılar üzerinde bulunmuş olabileceğine dair işaretler sunar (Kulakoğlu ve Öztürk, 2015; Öztürk, 2019).

Üretim ve tüketim ile bağlantılı bir kontrol mekanizmasının parçası haline gelecek şekilde kullanım ise esas anlamda İlk Tunç Çağı ile gerçekleşir (Massa ve Tuna, 2019). Bununla beraber Neolitik'ten itibaren bilinen geleneksel kullanım, başka bir ifadeyle dekoratif baskı veya amulet olarak kullanımı da devam eder.

Tüm bu veriler doğrultusunda Eskişehir/Küllüoba'da saptanan ve MÖ 3. binyılın başlarına tarihlenen mezarlık alanında saptanan ayak biçimli bir mühür, bu çalışmada gerek ele geçtiği kontekst gerekse tipolojik özellikleri ile ele alınarak, hem bölgelerarası ilişkiler hem de işlevi açısından değerlendirilmiştir.

1.1. Küllüoba

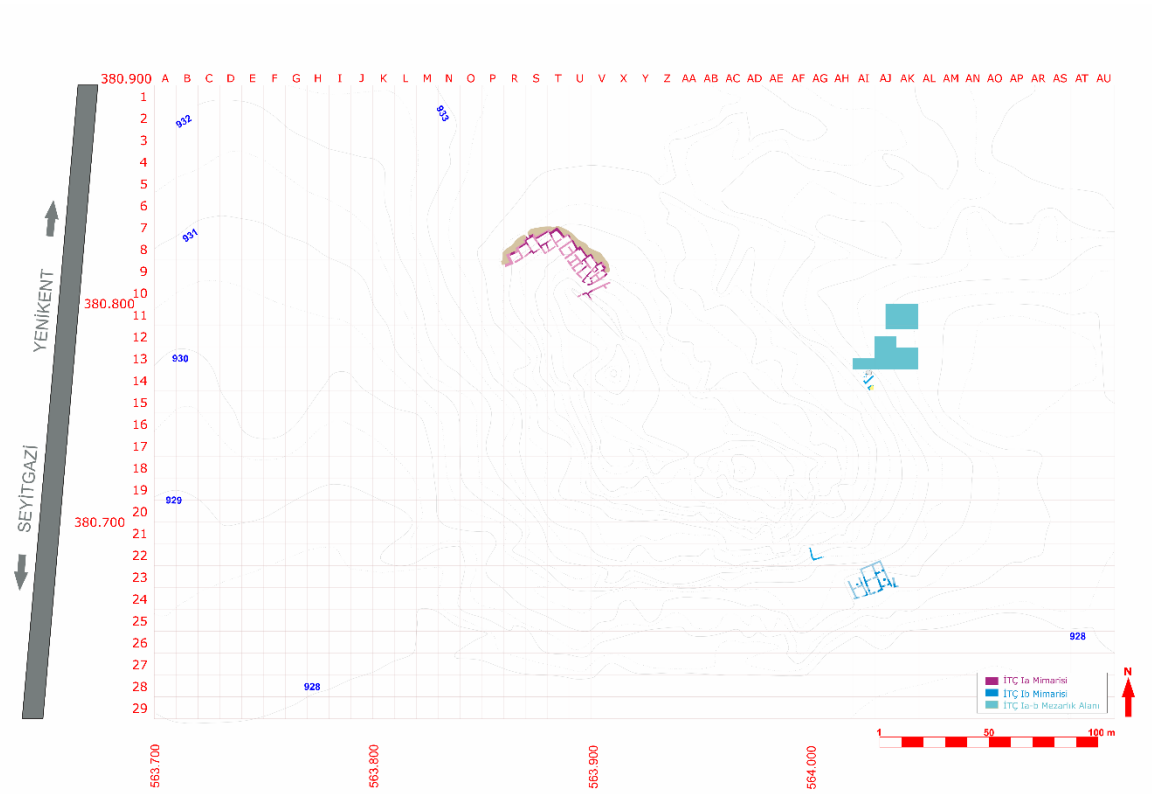
Küllüoba yerleşmesi, Yukarı Sakarya Havzası'nın batısında, Orta Anadolu'nun kuzey ve güneyinden gelen doğal güzergahta, bölgeyi İç Ege ve Marmara'ya bağlayan ana rota üzerinde yer almaktadır (Şekil 1).

Yerleşim MÖ 4. binyılın sonlarında başlamış olup, bugüne kadar yapılan çalışmalara göre esasen İlk Tunç Çağı'nın üç evresinin de temsil edildiği, uzun süreli bir stratigrafiye sahiptir(Türkteki et al. 2021). MÖ. 3200-1950 arasında kesintisiz bir yerleşim gösteren Küllüoba'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında İlk Tunç Çağı başında birbirine bitişik, girişleri ortadaki ana avluya açılan, yaklaşık 50 m çapında dairesel planlı bir yerleşim düzeni höyüğün batı kesiminde ortaya çıkarılmıştır (Şekil 2) (Efe, 2003; Efe ve Ay-Efe, 2007; Efe ve Türkteki, 2011). Özellikle yapıların iç düzenleri, işlevleri ve sosyo-ekonomik düzen açısından yeterince araştırılmamış olan bu dönem yerleşmesi ile höyüğün doğu kesimindeki mezarlık çağdaştır.

Özellikle İlk Tunç Çağı II döneminde höyüğün topografyasına uygun şekilde, geniş bir alana yayılan yerleşimde, birbirine bitişik trapez biçimli megaronların yer aldığı, çevre duvarı ile sınırlanmış ve içerisinde anıtsal nitelikte kamusal yapıların da bulunduğu bir yukarı şehir ön plana çıkar (Efe ve Fidan 2008). Bu dönemde genellikle tek odalı, dörtgen planlı daha basit yapıların bulunduğu bir aşağı şehir oluşur. Dolayısıyla yerleşme yönetici sınıfın bulunduğu daha karmaşık bir sosyal yapının oluştuğuna dair izler taşır.

Şekil 1. Anadolu'da MÖ 3. Binyıla tarihlenen ayak biçimli damgaların ele geçtiği merkezler.

Şekil 2. Küllioba ITÇ I Dönemi yerleşim planı ve mezarlık alanı

Yerleşimde mezarlık alanı, 2019 yılı kazı sezonunda tespit edilmiş olup, çalışmalar bu alanda Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal başkanlığındaki bir ekip ile birlikte sürdürülmektedir. Gerçekleşen çalışmalarda höyüğün kuzeydoğu kesiminde şimdilik 10x10 m'lik üç

plankarede tespit edilen mezarlık alanının sınırları ise henüz saptanabilmiş değildir. Radyokarbon tarihlemelerine göre; mezarlık alanındaki en erken mezar ikili gömü içeren bir taş sandukadır. Yerleşmede bugüne kadar çoğunlukla ana toprağa açılmış silolar ve bu alanlarda ele geçen çanak çömlek aracılığı ile tarihlenen bu dönem, İlk Tunç Çağı'nın en başına denk gelir. Bu en erken mezarların altında yine siloların yer aldığı tespit edilmiştir.

Başta pithos olmak üzere, kerpiç sanduka, taş sanduka ve basit toprak gömü gibi çeşitli gömü tiplerinin bir arada ele geçtiği mezarlık alanındaki gömüler, *hocker* pozisyonundadır ve aralarında herhangi bir yön birliği bulunmamaktadır.

Pişmiş toprak mezarlar içerisinde çömlek, pithos ve *pseudo* pithos olmak üzere sınıflandırılacak üç alt grup saptanmıştır. Çömler, zaman zaman iç içe geçirilerek de mezar oluşturma amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca uzun kemiklerin bir araya toplandığı ikincil gömüler de, bu tip mezarlarda saptanmıştır. Basit taş grupları ile mezar yeri işaretleme, Küllüoba'da sıkça uygulanmıştır. En azından 300 yıl süren bu uzun kullanım sırasında zaman zaman alttaki mezarların tahrip edildiği de anlaşılmaktadır.

Söz konusu mezarlarda taştan ve dağ kristalinden kulak tıkaçları, yine dağ kristalinden boncuklar, kurşun ve bronz saç halkaları, iğneler ve çoğunlukla gri mal ile yapılmış tek kulplu fincan ve maşrapaların yanında çömlek ve kase formları da mezar armağanları olarak ele geçmiştir.

2. Ayak Biçimli Mühür, Kontekst ve Tarihlendirilmesi

AJ 11 plankaresinin, kuzeydoğusunda 930, 40 seviyelerinde bulunan pithos mezar, ağız kısmı kuzeybatıya dip kısmı güneydoğuya bakacak şekilde yerleştirilmiştir (Şekil 3). Bu mezar alandaki diğer mezarlardan boyut olarak çok daha büyük olup 1,40 cm uzunluğunda 88 cm genişliğindedir. Mezarın ana kısmını oluşturan pithos, düz ağız kenarlı, küresel gövdeli ve sivri diptir. Ana pithosun ağız kısmı farklı bir pithosun parçalarıyla kapatılmıştır. Kapak parçaları ise dikey kulplara sahiptir. Pithos içerisindeki iskelet, kuzeybatı-güneydoğu yönünde *hocker* pozisyonunda yatmaktadır. İskeletin korunma durumu oldukça kötüdür. Yoğun derecede tahrip olmuş kafatası parçaları, *femur*, *fibula*, *tibia* ve *patella* ele geçmiştir. Ayrıca mezarın üst seviyelerinden kaburga parçaları, uzun kemik parçaları ve dişler ele geçmiştir. Bu verilere göre erişkin bir bireye ait olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyeti ise belirlenememiştir. İskelet kaldırıldıktan sonra doğu kısmının altında taş sırası bulunmuştur. Bunun nedeni, ana kayanın doğuya doğru meyilli olmasıdır. Pithos, ana kayaya oturduğundan dolayı olasılıkla bu taşların pithosun kaymaması için kullanıldığı düşünülmektedir.

Mezar armağanı olan bir adet ayak biçimli amulet damga dışında, kafatasının arka kısmında bir adet tek kulplu maşrapa yer almaktadır. Dışa dönük ağızlı, küresel gövdeli, maşrapanın kulpu ise kırıktır. Mezarlık alanında pek çok mezarda benzer formda örnekler daha önce de ele geçmiştir.

Serpantin'ten yapılmış, ayak biçimli amulet damga (Şekil 4), iskeletin göğüs ile boyun kısmına yakın bir yerde saptanmıştır. 1, 8 cm uzunluğu ve 0,8 cm genişliği bulunan damganın yüksekliği ise 2,3 cm'dir. Baskı yüzeyinde kazıma çizgilerle oluşturulmuş diken yapraklı bir bitkisel motif yer almaktadır. Bu motif, ortadaki dikey kazımanın sağında yedi adet solunda ise beş adet verev kazıma ile oluşturulmuştur. Ayağın uç kısmında küçük bir kırık bulunmaktadır. Ayağın sağ veya sol ayak olduğuna gösteren herhangi belirgin bir gösterge bulunmamaktadır. Sağ yanında ise dikey olarak yan yana dizili beş adet kısa kazımanın betimleme amacıyla yapıldığı görülmektedir. Bacak kısmını temsil eden üst kısımda ise ip deliği yer almaktadır.

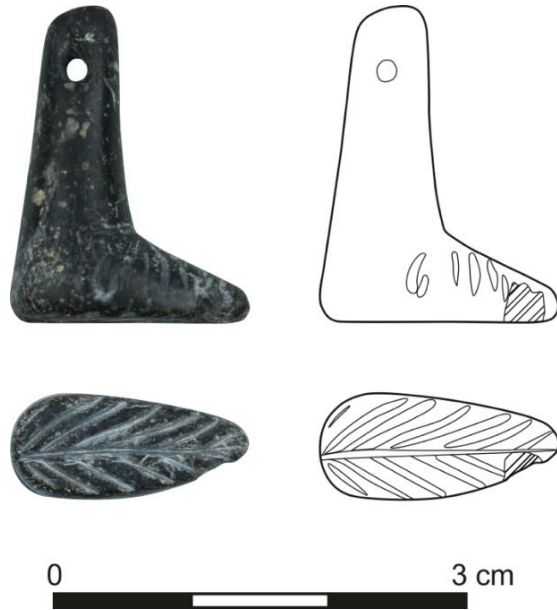
Mezarlık alanında farklı seviye ve kesimlerde kemiklerden alınan radyokarbon sonuçları¹ MÖ. 3200-2900 aralığını vermektedir. Bu sonuçlar çanak çömlek üzerinden yapılan değerlendirmelerle de uyumlu görünmektedir.

¹ Radyokarbon sonuçları yayın aşamasında olduğundan burada verilmemiştir. Bununla birlikte söz konusu mezarlık alanındaki örneğe en yakın konumda ve seviyedeki örnekler olan G47 no'lu mezardan alınan kemik örneğin 1. Sigma kalibre edilmiş sonuçları MÖ 3030-2909 ve G49 no'lu mezardan alınan kemik örneğin 1. Sigma kalibre edilmiş sonuçları ise MÖ 3094-2919 olarak saptanmıştır. Söz konusu tarihler G82 no'lu mezarın İlk Tunç Çağı başına tarihlenebileceğini göstermektedir.

Eskişehir Küllüoba'da Bulunan Ayak Biçimli Bir Amulet Damga

Şekil 3. AJ 11- AK 11 Plankarelerinde yer alan mezarlar ve G82 no'lu mezar ile içerisinde saptanan buluntular.

Şekil 4. G82 no'lu mezarda bulunmuş olan ayak biçimli amulet damga.

2.1. Ayak Biçimli Damga Örnekleri

Ayak biçimli damgalara ait en erken örnek, Mersin Yumuktepe’de Orta Neolitik Dönem’de saptanmıştır (Caneva ve Köroğlu, 2010:fig.38a-b). Kronolojik olarak daha sonraki örnek ise Suriye’de Byblos’tan bilinmektedir. Kalkolitik Dönem’e tarihlenebilecek olan mezarlar içerisinde gelen bu örnekteki yaprak motifi, Küllüoba örneği ile yakın paralellik göstermektedir(Dunand, 1937:no 1747). Diğer bir erken örnek olarak değerlendirilebilecek Tepe Gawra’da (Speiser, 1935:Pl.LVI:1) bulunmuş örnek ise şekil olarak benzemekle birlikte baskı yüzeyinde bir dağ keçisi ve bir ağaç motifi şeklinde figüratif motiflerin yer alması açısından farklıdır. Söz konusu örneğin konteksti belli olmamakla birlikte XIII-XIV. tabakalara ait olabileceği belirtilmiştir. Bu durumda Ubeyd Dönemi’ne tarihlenebileceğinden ayak formundaki diğer erken bir örnek olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Ayak biçimli damgaların Anadolu’daki örnekleri İlk Tunç Çağı’nda Tarsus-Gözlükule, Konya-Karahöyük(Alp, 1994: Lev.15/35) Acemhöyük(Tezcan, 1958:Res.20a-b), Resuloğlu(Yıldırım ve İpek, 2011:Res.9/1) ve Alacahöyük’t(Koşay, 1938:Lev.CVI:7) ele geçmiştir. Tarsus-Gözlükule’de ele geçen örnek, siyah taştan yapılmış olup İTÇ III’e tarihlenmiştir(Goldman, 1956: Fig.393/19). Baskı yüzeyini uzunlamasına bir şekilde bölen çizgi ve bunu dik kesen kısa çizgiler ayak biçimli amuletlerde sık görülen bir bezeme şeklidir. Benzer damga formlarında sürekli benzer motifin tekrarlanması Neolitik Dönem’den itibaren devam eden bir uygulamadır (Denham, 2013)(Atakuman, 2015). Bu motifin uygulandığı örnekler içerisinde Konya-Karahöyük örneği, taştan bir örnek olup, XVI. kat’tan ele geçmiştir(Alp, 1994). Acemhöyük’ten olduğu bildirilen örnek, stratigrafiden olmayıp benzer bir bezemeye sahiptir(Tezcan, 1958: Res. 20a-b). Kültepe’de son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda da İTÇ III ait bir ayak biçimli damga ele geçmiştir. Taştan yapılmış damganın baskı yüzeyinde gelişigüzel çentiklerle bezeme uygulanmıştır(Öztürk, 2019: Lev.13/2).Resuloğlu’ndaki örnek ise pişmiş toprak bir örnek olup İTÇ II-III’e ait olduğu belirtilmiştir(Yıldırım ve İpek, 2011). Alacahöyük örneği 3. Kültür Çağı olarak belirtilen tabakaya ait olup, uzunlamasına bir çizgi ve bunu dik kesen kısa çizgi motifleri ile bezelidir. Bunun dışında Alacahöyük’te stratigrafiden olmayan bir örnek daha bulunduğu belirtilmiştir (Çınaroğlu ve Çelik, 2012: Çiz.4.). İTÇ III’e tarihlenen bir farklı örnek ise Suluca-Karahöyük’te ele geçmiş olup (Türker, 2018: Fig.8) bir çanak çömlek parçasından şekillendirilmiştir. Güneybatı Anadolu’da bugüne kadar çok sayıda mühürün saptandığı Bademağacı’nda da bir adet ayak biçimli damga saptanmıştır. Baskı yüzeyini uzunlamasına bölen bir çizgi ve etrafında düzensiz yivler şeklinde bezenmiş olan örnek İTÇ II’ye tarihlendirilmiştir (Duru ve Umurtak, 2011: Res.7a-b). Küllüoba’da da İTÇ III’e tarihlenen bir ayak biçimli damga örneği de daha önce yayınlanmıştır(Efe ve Ay-Efe, 2001: Çiz.7a).

Anadolu dışında Ege Dünyası’nda ayak biçimli damgalar Lebena’da ve Krassi’de saptanmıştır. Erken Hellas II Dönemi’ne ait örnekler ise Yunan Ana Kara’sında Agios Kosmas (Mylonas, 1959: Fig. 166;Blegen, 1928, Pl.XX:3), Zygouries’ten bilinmektedir. Ayrıca Girit’te Erken Minos ve Orta Minos aralığına yerleştirilen çok sayıda ayak biçimli amulet damga saptanmıştır(Branigan, 1970). Kikladlar’da bir Erken Kiklad II’ye tarihlenen örnek ise Despotikon’nda bir mezardan ele geçmiştir(Branigan, 1970). Küllüoba örneğinin en yakın benzeri olan örnek ise Girit’te Palaikastro yerleşmesinde ele geçmiştir. Balıksırtı/yaprak motifli olarak değerlendirilen bu örnek, esasen stratigrafiden olmamasına rağmen mezarlıktan gelmiş olabileceği ifade edilmiştir (Bosanquet ve Dawkins, 1923: Fig.133). Bununla birlikte söz konusu örneğin Erken Minos II-III’e tarihlenmesi gerektiği belirtilmektedir(Aruz, 2008).

Ayak biçimli amulet damgaların kullanımı sonrasında MÖ 2 bin yıl’da Anadolu’da Kültepe(Özgüç, 1968: Lev. XXXIX: 5a; XL: Ia), Alişar(Schmidt, 1932: Fig. 186), Boğazköy (Boehmer ve Güterbock, 1987: Taf IX:96-98) ve Kaman-Kalehöyük (Omura, 1997:197)gibi yerleşmelerden bilindiği üzere devam etmiş olup, Suriye’de MÖ 1. bin yıl’da da kullanıldığına dair örnekler bulunmaktadır(Nunn, 1999: No 370).

3. Tartışma

Damgalar, bürokratik ya da idari kullanımlarından çok daha önce farklı bazı özellikleriyle kullanılmışlardır (Çilingiroğlu, 2009)(Duistermaat, 2012). Ürünlerin, odaların veya belgelerin korunması ve kontrolüne ilişkin baskı veya bulla gibi kanıtlar olmadığı sürece bir damgayı mühür olarak nitelendirmek mümkün değildir(Duistermaat, 2012). Özellikle henüz sosyal hiyerarşinin gelişmediği, ekonomik düzenin karmaşık olmadığı aşamada gerçek anlamda bir kontrol mekanizmasını sağlayabilecek mühürler kullanılmamıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan amulet damga’nın kullanımından önce Güneybatı Asya’daki damgalarda

karşımıza çıkan semboller, bazı taş nesnelere, taş kaplar ve dikilitaşlar ya da duvar resimleri üzerinde görülür. Jerf el ahmar ve Körtik Tepe gibi Çanak Çömleksiz Neolitik'e tarihlenen yerleşimlerde taş eserlerde görülen bu sembolizm, sonraki bin yıllarda farklı eserler üzerinde devam eder (Duistermaat, 2012). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de ortaya çıkan damgalar, sonraki dönemde kullanılan konik veya piramidal formda geometrik motifler içeren damga mühürlerin öncülleri olarak değerlendirilmektedir.

Özellikle Çatalhöyük başta olmak üzere Anadolu'da Neolitik Dönem'e tarihlenen merkezlerde ele geçen damgalar içerisindeki bir başka yoğun grup ise pintaderalardır. Genel olarak damga mühürlere göre daha büyük boyutlu olan bu pişmiş toprak eserler, Suriye'den Balkanlar'a kadar zaman zaman benzer motiflerle çok geniş bir bölgede görülür. Geometrik motifli örnekler yanında el veya çeşitli hayvanların formunda da pintaderalar bulunmuştur (Türkcan, 2006, 2007). Bu eserlerin baskı nesnelere olduğu konusunda büyük oranda fikir birliği bulunmaktadır. Bununla birlikte üzerlerinde bulunan sembollerin ise ait olduğu kişi ya da grupla ilişkili kimlik belirten semboller olabileceği özellikle de bunların mezarlarda bulunmaları nedeniyle ifade edilmektedir (Türkcan, 2006). Zigzag, pseudo-meander, spiral gibi bazı geometrik motiflerin ise törenlerdeki trans veya sanrıların görsel yansımaları olabileceği de ileri sürülmektedir (Costello, 2011; Duistermaat, 2012). Gerek damgalar gerekse duvar resimleri, çanak çömlek veya taş eserler üzerinde yer alan sembollerin, koruyucu bir anlamı olduğu da anlaşılmaktadır (Nieuwenhuys, 2007). Bu bağlamda amulet damgaların, damga mühürlere dönüşmesi de anlaşılabilir. Damga mühürler, sadece baskılarıyla fiziksel bir koruma değil, aynı zamanda üzerindeki sembollerle de doğüstü bir güçle koruma sağlamıştır (Duistermaat, 2012). Amulet damgaların kişilerin boyunlarında veya giysilerinde taşınması sayesinde kişiyi koruyucu niteliği olabileceği gibi mühürlemenin yapıldığı ürünü de koruyacağı düşünülmüş olmalıdır. Bu doğrultuda bu koruyucu nesnelere daha sonra kapların veya mekanların koruma altına alınması ve güvenliğinin sağlanmasında kullanılması damgaların önceki işlevleri ile bağlantılı olmalıdır (Denham, 2013).

Damgaların bir kısmının değerli veya yarı değerli taşlardan yapılmış olması, hem taşın kendisine atfedilen anlam hem de damganın kendisine atfedilen anlam bakımından söz konusu eserlerin takı veya amulet şeklinde kullanımı için önemli kanıtlar olarak görülebilir. Bu kapsamda büyüleri veya kötülükleri önlemek için takılan nesnelere tanımlanan amuletler, günümüzde kullanılan muskalar ile benzer işlevlere sahiptir.

Antropomorfik öğelerin amulet şeklinde kullanımı tüm Güneybatı Asya'da Neolitik'ten itibaren görülen bir uygulamadır. Bu döneme ait örnekler içerisinde fallik, el veya ayak şeklinde uzuvlar sayılabilir (Wickede von A, 1990) (Atakuman, 2015) (Atakuman, 2013).

Tunç Çağı ortalarına ait yazılı kaynaklar, ayak/bacak şeklinde amuletlerin Mısır'da kayıp bir uzvun yerine konmasını sağlayan sihirli nesnelere işaret eder (Colazilli, 2012). Mısır'da en erken örnekleri beşinci ve altıncı krallık dönemine ait olan amuletler, hem kötülüğe karşı koruyucu hem de şifa amacıyla kullanılmışlardır (Colazilli, 2012). Bacaklar, kollar, eller, gözler ve kalp gibi organlara benzer nesnelere, hem tanrılara sağlık ve uzuvların sağlığına yönelik bir adak olarak, hem de kötülüklerden korunma amaçlı olarak sunulmuştur (Colazilli, 2012). Bunları takan kişilerin bedensel özelliklerinin yerine geçmesi isteği veya diğer dünyada tahrip olmuş uzuvların yerine kullanılmaları gibi amaçlarla kullanılmışlardır (Colazilli, 2012). Özellikle Mısır'da Geç Eski Krallık Dönemi'nde sık görülen (Colazilli, 2012) insan vücuduna ait parçaların kilden veya taştan şekillendirilerek kullanımı ritüel işlevi ve belki de şifa sağlayan anlamıyla çağlar boyunca devam etmiştir. Yeni Assur Dönemi'ne ait yazılı kaynaklarda bu şekilde kullanılan mühürlerin hastalıkların tedavisi, kötü büyülerden korumak, çocuk yapabilmek ve benzeri taleplerin karşılanması için taşındığı belirtilmiştir (Oppenheim, 1956). Yazılı belgelerden edinilen bilgiler zaman zaman büyü yapılması için toprağa açılan çukurların korunması başka bir ifadeyle "büyü" nün korunması için de çukurun üst kısmının kil ile sıvanmasından sonra mühürlenerek koruma altına alındığını göstermektedir (Goff, 1956).

Şimdilik bilinen ilk ayak biçimli amulet damga örnekleri, Levant ve Mezopotamya'da Kalkolitik Dönem sonlarına aittir. Küllüoba örneği ise Anadolu'da bu tip mühürlere ait erken örnektir. Başta Girit olmak üzere Ege Dünyası'nda konteksi kesin olan ilk örnekler Erken Minos II veya Erken Hellas II'ye aittir. Mısır'da bilinen en erken ayak biçimli amulet geleneği, beşinci ve altıncı krallık dönemine tarihlendiğinden bu dönem yaklaşık olarak Ege dünyası örnekleri ile uyumludur. Yapılan tipolojik değerlendirmeler, Ege Dünyası'ndaki örneklerin daha çok Suriye ile paralellik gösterdikleri şeklindedir (Branigan, 1970). Dolayısıyla Mısır'da yaygın bir gelenek haline gelen ayak biçimli amulet kullanımının Levant kökenli olarak ortaya çıkmış olabileceği anlaşılmaktadır. Diğer yandan bugüne kadar Anadolu'da saptanan ayak biçimli örneklerin de benzer bir tarih aralığına, İlk Tunç Çağı'nın ikinci yarısına ait olması güneybatı Asya ve Anadolu arasındaki

ticari ilişkilerin bir sonucu olarak görülmüştür (Efe ve Ay-Efe, 2001). Ancak yukarıda detayları verilen Küllüoba örneği, söz konusu yoğun ilişkilerin başlamasından yaklaşık 500 yıl daha öncesine tarihlenmektedir. Ege’de daha önce saptanmış olan tüm örneklerin genel olarak İlk Tunç Çağı’nın ikinci yarısına ait oldukları ifade edilebilir. Kilikya üzerinden Orta Anadolu’nun güney bölgeler ile ilişkilerinin gerçekleştiği Kalkolitik Dönem sonrasında (Gülçur, 2012) Orta Anadolu’nun güney bölgelerle yoğun ilişkileri genellikle İlk Tunç Çağı’nın ikinci yarısından itibaren ele alınır (Efe, 2007, 2020; Massa ve Palmisano, 2018; Şahoğlu, 2005). Bu durumda Küllüoba’da bir mezardan ele geçen örneğin bölgede bilinen en erken olması nedeniyle İlk Tunç Çağı sonunda gelişen organize ticaret ağlarıyla bağlantılı olmadığını söylemek mümkündür. Bilinen diğer Anadolu örneklerine göre daha erken bir tarih olan İlk Tunç Çağı I’nin başına tarihlenen Küllüoba örneği, Levant veya Mezopotamya kökenli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Kalkolitik Dönem sonlarında yerleşim sayılarında belirgin bir azalma görülür (Özdoğan, 2022). Özellikle Orta Anadolu’nun kuzeyinde Transkafkasya kökenli toplulukların İlk Tunç Çağı başında bölgeye girişine dair çok sayıda veri bulunmaktadır. Anadolu’nun güneydoğusunda ise farklı kültür bölgelerine ait toplulukların bir araya geldiği görülmektedir (Palumbi, 2009; Duru, 2006, 2010). Özdoğan’a göre özellikle Transkafkasya kökenli toplulukların Mezopotamya’nın hammadde kaynaklarına ulaşmasını zorlaştıran bu durum sonucunda ilginin batı bölgelere yönelmiş olması mümkündür (Özdoğan, 2022). Bu doğrultuda İlk Tunç Çağı’nın başlarında batı Anadolu’da kurulan yerleşmelerde en azından bir süredir bir arada olan topluluklar içerisinde kökenleri farklı kültür bölgelerinden olan kişi ya da grupların da bulunmuş olması imkan dahilindedir. Küllüoba’da bulunan mezarlık alanındaki farklı gömü tipleri de bu durumu desteklemektedir.

4. Sonuç

Küllüoba İlk Tunç Çağı I dönemi mezarlarının sahiplerinin yaşam alanı henüz yeterince araştırılmamış olsa da, erken evrede genel olarak küçük bir yerleşme görünümü sunmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu döneme ait henüz idari ve bürokratik uygulamaların yer aldığı birimlerden söz edilemez. Yerleşmede gerçek anlamda idari sistemle ilgili yapılar ve mühürleme gibi uygulamalar, İlk Tunç Çağı II’den itibaren bilinmektedir. Bu nedenle İlk Tunç Çağı I dönemine ait olan bir pithos mezar içerisinde saptanan ayak biçimli bir damga, amulet olarak değerlendirilmiştir. Bugüne kadar Levant ve Mezopotamya dışında saptanan ayak biçimli damgaların hepsi İlk Tunç Çağı’nın ikinci yarısına aittir. Bu kapsamda Küllüoba örneği şimdilik Anadolu’da bilinen en erken örneği oluşturmaktadır. Başından beri Levant ve Kuzey Suriye bağlantıları bulunan Kilikya’yı da dahil edecek olursak Küllüoba’daki ayak biçimli damga Orta ve Batı Anadolu’nun güney bölgeler ile ilişkileri bakımından önemli bir veri oluşturmaktadır.

Küllüoba’da ve yakın çevresinde Kalkolitik Dönem’de daha çok kayalık alanların yüksek kesimlerinde gerçekleşen yerleşimler yerine ovaya yerleşilmesi süreci ilk defa MÖ 4. binyılın sonunda gerçekleşir. İTÇ I yerleşmesi mezarlık alanı pithos, taş sanduka, kerpiç sanduka, basit toprak gömü gibi birbirinden farklı ölü gömme uygulamalarına ev sahipliği yapar. Dolayısıyla mimari veya çanak çömlek gibi unsurlarda görünen homojen kültürel yapıdan daha farklı bir görüntü sunmaktadır. Bu bağlamda İlk Tunç Çağı yerleşmelerini oluşturan toplulukların farklı kültürel kökenlerinin olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla beraber apotropaik etkileri dışında kişiyi temsil eden özelliği ile ayak biçimli amulet damga, söz konusu form ve ikonografinin uzun bir zaman dilimi boyunca çok geniş bir bölgede paylaşıldığını gösterir.

Teşekkür

Küllüoba’da mezarlık alanındaki çalışmaların antropolojik incelemelerinin gerçekleştirilmesinde emeği geçen Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal ve ekibine teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmada kullanılan görselleri düzenleyen Arş.Gör. Yusuf Tuna’ya da teşekkürlerimi sunarım. Küllüoba mezarlık kazıları 2019-01.BŞEÜ.04-03 no’lu proje ile Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.

Kaynaklar

- Alp, S. (1994). *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*. Türk Tarih Kurumu.
- Aruz, J. (2008). Marks of Distinction: Seals and Cultural Exchange Between the Aegean and the Orient (Ca. 2600-1360 B.C.). In *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel* (Issue 7). von Zabern.
- Atakuman, Ç. (2013). Deciphering Later Neolithic stamp seal imagery of Northern Mesopotamia. *Documenta Praehistorica*, XL, 1–18.
- Atakuman, Ç. (2015). From Monuments to Miniatures: Emergence of Stamps and Related Image-bearing Objects during the Neolithic. *Cambridge Archaeological Journal*, 25(4), 759–788.
- Blegen, C. W. (1928). *Zygouries: a prehistoric settlement in the valley of Cleonae*. Harvard University Press.
- Boehmer, R. M., & Güterbock, H. G. (1987). *Glyptik Aus Dem Stadtgebiet von Boğazköy - Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978*.
- Bosanquet, R. C., & Dawkins, R. M. (1923). *The Unpublished Objects from Palaikastro Excavations: 1902-1906*. The British School at Athens. Supplementary Papers. No 1.
- Branigan, K. (1970). Minoan Foot-Amulets and Their Near Eastern Counterparts. *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, 11, 7–23.
- Caneva, I., & Köroğlu, K. (2010). *Yumuktepe: A Journey Through Nine Thousand Years*. Ege Yayınları.
- Çilingiroglu, Ç. (2009). Of Stamps, Loom Weights and Spindle Whorls: Contextual Evidence on the Function(s) of Neolithic Stamps from Ulucak, I'zmir, Turkey. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 22(1), 3–27. <https://doi.org/10.1558/jmea.v22i1.3>
- Çınaroğlu, A., & Çelik, D. (2012). 2010 Yılı Alaca Höyük Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 33 (3), 283–303.
- Colazilli, A. (2012). Reproducing human limbs. Prosthesis, amulets and votive objects in Ancient Egypt. *Res Antiquitatis: Journal of Ancient History*, 3, 147–174.
- Collon, D. (1990). *Interpreting The Past- Near Eastern Seals*. University of California Press.
- Costello, S. K. (2011). Image, Memory and Ritual: Re-viewing the antecedents of writing. *Cambridge Archaeological Journal*, 21(2), 247–262.
- Dede, G. (2014). *Anadolu'da Bulunmuş Eski Tunç Çağı'na ait Damga ve Silindir Mühürler* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Denham, S. (2013). *The Meanings of late Neolithic Stamp Seals in North Mesopotamia*. School of Arts, Languages and Cultures, the University of Manchester and The British Museum.
- Duistermaat, K. (1996). The Seals and Sealings. In P. M. M. G. Akkermans (Ed.), *Tell Sabi Abyad: the Late Neolithic Settlement* (pp. 339–401). Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.
- Duistermaat, K. (2012). Which Came First, the Bureaucrat or the Seal? Some Thoughts on the Non-Administrative Origins of Seals in Neolithic Syria. In I. Regulski, K. Duistermaat, & P. Verkinderen (Eds.), *Seals and Sealing Practices in the Near East, Developments in Administration and Magic from Prehistory to the Islamic Period* (pp. 1–16). *Orientalia Lovaniensia Analecta* 219, Uitgeverij Peeters En Departement Oosterse Studies.
- Dunand, M. (1937). *Fouilles de Byblos Tome I er 1926-1932*.
- Duru, R. (2006). *Gedikli Karahöyük : Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın yönetiminde 1964-1967 yıllarında yapılan kazıların sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Duru, R. (2010). *Gedikli Karahöyük II (Çömlekçilik ve Küçük Buluntular) Prof.Dr. Bahadır Alkım'ın Yönetiminde 1964-1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Duru, R., & Umurtak, G. (2011). Excavations at Bademağacı in 2010. *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 9, 7–15.
- Efe, T. (2003). Pottery Distribution Within the Bronze Age of Western Anatolia and its Implications upon Cultural, Political (and Ethnic?) Entities. In M. Özbaşaran, O. Tanındı, & A. Boratav (Eds.), *Archaeological essays in honour of Homo Amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazıları* (pp. 87–104). Ege Yayınları.
- Efe, T. (2007). The theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III period in inland western Anatolia. *Anatolian Studies*, 57, 47–64. <https://doi.org/10.1017/S0066154600008498>
- Efe, T. (2020). Once Again on Early Bronze Age Trade and Trade Routes in Western Anatolia. In E. Blum, Stephan W. E., Efe, Turan., Kienlin, T L., Pernicka (Ed.), *From Past to Present. Studies in Memory of Manfred O. Korfmann, Studia Troica Monographien* 11 (pp. 121–133). Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH Bonn.
- Efe, T., & Ay-Efe, D. (2007). The Küllioba Excavations and the Cultural/Political Development of Western Anatolia Before the Second Millennium B.C. In M. Doğan-Alparslan, M. Alparslan, & H. Peker (Eds.),

- Vita/Hayat Belkis Dinçol ve Ali Dinçol' a Armağan*. Ege Yayınları.
- Efe, T., & Ay-Efe, D. Ş. M. (2001). "Küllüoba : İç Kuzeybatı Anadolu'da bir İlk Tunç Çağı Kenti. 1996- 2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi. *TÜBA-AR*, 4, 45–78.
- Efe, T., & Fidan, E. (2008). Complex Two in the Early Bronze Age II Upper Town of Küllüoba near Eskişehir. *Anatolica*, 34, 67–102.
- Efe, Turan ; Türkteki, M. (2011). Early Bronze Age Architecture in the Inland Western Anatolian Region. In P. Şahoğlu, Vasif ; Sotirakopoulou (Ed.), *Across: the Cyclades and Western Anatolia during the 3rd Millennium BC* (pp. 198–207). Kitap Yayınevi.
- Goff, B. L. (1956). The Role of Amulets in Mesopotamian Ritual Texts. *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, 19, 1–39.
- Goldman, H. (1956). *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus: From the Neolithic through the Bronze Age* (Vol. 2). Princeton University Press.
- Gülçur, S. (2012). The Chalcolithic Period in Central Anatolia Aksaray Niğde Region. *Origini*, XXIV, 213–227.
- Koşay, H. Z. (1938). *Alaca Höyük Hafriyatı: 1936 Daki Çalışmalara ve Keşiflere ait ilk Rapor*. T.T.K. Yayınları.
- Kulakoğlu, F., & Öztürk, G. (2015). New evidence for international trade in Bronze Age centralAnatolia: recently discovered bullae at Kültepe-Kanesh. *Antiquity*, 89(343), 1–4.
- Massa, M., & Palmisano, A. (2018). Change and continuity in the long-distance exchange networks between western/central Anatolia, northern Levant and northern Mesopotamia, c.3200–1600 BCE. *Journal of Anthropological Archaeology*, 49(January), 65–87. <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2017.12.003>
- Massa, M., & Tuna, Y. (2019). A clay stopper from Boz Höyük (Afyon) in the context of the western and central Anatolian Early Bronze Age sealing practices. *Anatolian Studies*, 69, 59–75.
- Mylonas, G. (1959). *Aghios Kosmas : an early Bronze Age settlement and cemetery in Attica*. Princeton University Press.
- Nieuwenhuyse. (2007). *Plain and Painted Pottery: The Rise of Late Neolithic Ceramic Styles on the Syrian and Northern Mesopotamian Plains*. Brepols.
- Nunn, A. (1999). *Stamp Seals from the Collections of the Aleppo Museum, Syrian Arab Republic*. BAR.
- Omura, S. (1997). The Seals and Seal Impressions from Kaman-Kalehöyük: A Stamp Seal and Seal Impressions Dated in the Old Hittite. *Anatolian Archaeological Studies* , VI, 115–135.
- Oppenheim, A. L. (1956). 6. *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East With a Translation of an Assyrian Dream-Book*. The American Philosophical Society.
- Özdoğan, M. (2022). Bütüncül Bir Bakış Açısıyla İlk Tunç Çağı ya da Yerleşik Yaşamın Kurumsallaşması. In M. Işıklı, E. Fidan, A. Türker, & M. A. Yılmaz (Eds.), *MÖ 3. Binyıl'da Anadolu* (pp. 1–18).
- Özgüç, N. (1968). *Kanış Karumu Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları: Vol. V/25*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, G. (2019). *Yeni Kazılar Işığında Mö. 3. Binyıl'ın Sonunda Ve Mö. 2. Binyıl'ın Başında Kültepe Mühür Ve Mühür Baskıları* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Palumbi, G. (2009). The Red and Black: Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and the Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium BC. In *Studi di Preistoria Orientale* (Issue 2). Sapienza Università'.
- Rahmstorf, L. (2016). Emerging Economic Complexity in the Aegean and Western Anatolia during Earlier Third Millennium BC. In B. P. C. Molloy (Ed.), *Of Odysseys and Oddities: Scales and modes of interaction between prehistoric Aegean societies and their neighbours* (pp. 225–276). Oxbow.
- Şahoğlu, V. (2005). The Anatolian Trade Network and the Izmir Region during the Early Bronze Age. *Oxford Journal of Archaeology*, 24(4), 339–360.
- Schmidt, E. F. (1932). The Alishar Hüyük, volume I. In *Oriental Institute Publications*. University of Chicago Press.
- Speiser, E. A. (1935). Excavations at Tepe Gawra I: Levels I-VIII. In *Publications of the American Schools of Oriental Research*. University of Pennsylvania Press.
- Tezcan, B. (1958). Aksaray Çevresinden Derlenen Eserler. *Belleten*, 88(22), 517–526.
- Tsuneki, A., & Hydar, J. (2011). *Life and Death in the El-Kerkh Neolithic Cemetery*. University of Tsukuba and DGAM Archaeological Mission to Tell el-Kerkh. (A. Tsuneki & J. Hydar, Eds.).
- Türkcan, A. U. (2006). Some remarks on Çatalhöyük stamp seals. In I. Hodder (Ed.), *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995–99 Seasons* (pp. 175–185). McDonald Institute.
- Türkcan, A. U. (2007). Is it goddess or bear? The role of Catalhöyük animal seals in Neolithic symbolism. *Documenta Praehistorica*, 34, 257–266. <https://doi.org/10.4312/dp.34.19>
- Türker, A. (2018). Suluca Karahöyük: Depas Amphikypellon ve Ayak Biçimli Damga Mühür Buluntuları

- Işığında Merkezi Kapadokya'da Bir Ticari Konteks. *TÜBA-AR*, 23, 53–65.
- Türkteki, Murat; Sarı, Deniz; Şahin Fatma; Türkteki, Sinem, Tuna, Y. (2021). Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti: Küllüoba, Genel Değerlendirme ve 2020 Yılı Çalışmaları An Early Bronze Age City in Anatolia: Küllüoba, General Evaluation and 2020 Season Work. *Lycus Journal*, June(3), 105–128.
- Umurtak, G. . (2009). A Study of three Numerical (!) Tablets and a Stamp Seal from the Early Bronze Age Settlement at Bademağacı Höyük. *Adalya*, XII, 1–10.
- Wickede von A. (1990). *Prähistorische Stempelglyptik in Vorderasien*. Profil.
- Yıldırım, T., & İpek, Ö. (2011). 2009 Yılı Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlık Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32 (3), 348–357.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
